

Kamilės laiškas Aleksandrai, arba Ne tik laiškas

Reda Griškaitė

XIX amžiaus istorijos skyrius
Lietuvos istorijos institutas
El. paštas redahistoria@gmail.com
<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-53001-53001>

Santrauka. Publikuojamas 1852 m. Vilniuje paskelbtas rašytojos Kamilės Narbutaitės-Jurevičienės (Kamilla z Narbuttów Jurewiczowa *vel* Kamilla Narbuttówna *vel* Kamilla Narbutt, ~1815–1881) laiškas-manifestas, kuriame gvildinami lyčių lygybės, moters laisvų ir galių, jos edukacijos klausimai, glaudžiai susiję su vis dar jautria rašančios moters problema. Pateikiamas tiek kūrinio originalas lenkų kalba, tiek vertimas į lietuvių kalbą (su dalykiniais komentarais).

Reikšminiai žodžiai: Kamilė Narbutaitė-Jurevičienė; laiškas-manifestas; moterų emancipacija; moteris literatė; Vilnius; Juršiškių dvaras; Lietuva.

Kamilla's Letter to Aleksandra, or Not Just a Letter

Abstract. In this publication, the letter-manifesto of the writer Kamilla z Narbuttów Jurewiczowa (or Kamilla Narbuttówna *vel* Kamilla Narbutt, ~1815–1881), first published in 1852 in Vilnius, is presented. It explores the issues of gender equality, woman's freedom(s) and powers, as well as questions of women's education, which are closely related to the still-sensitive problem of a writing woman. Both the original letter-manifesto in Polish and its translation into Lithuanian (with subject-related commentaries) are provided to the reader.

Keywords: Kamilla z Narbuttów Jurewiczowa; letter-manifesto; emancipation of women; woman of letters; Vilnius; Jurszyszki (Lt. Juršiškės) manor; Lithuania.

Pernai pasirodė šios publikacijos autorės monografija *Moteris ir Istorija: Kamilės Narbutaitės patirtys* (Griškaitė 2023). Tai knyga apie mokslo pasauliui iki šiol beveik nežinomą, o plačiau visuomenei ir visai negirdėtą XIX a. Lietuvos literatę, vieno iš mūsų istoriografijos pradininkų Justino Narbuto (Justyn Narbutt, 1773–1845) dukterį ir istoriko Teodoro *vel* Teodoro Mato Narbuto (Teodor Mateusz Narbutt, 1784–1864) giminaitę Kamilę Narbutaitę-Jurevičienę (Kamilla z Narbuttów Jurewiczowa *vel* Kamilla Narbuttówna *vel* Kamilla Narbutt, ~1815–1881)¹. Juršiškių dvare (dabar Šalčininkų rajonas, Dainavos seniūnija) gyvenusios ir kūrusios moters biografija ir literatūrinis palikimas iki šiol nebuvo specialiai analizuoti. Knygoje buvo paliestos ir kitos temos: moters kūrėjos recepcija tuometėje Lietuvoje, moters ir Istorijos santykis, intelektinis ir kasdienis dvarų

gyvenimas, Lietuvos istoriografijos ištakos, Narbutų giminės reikšmė Lietuvos mokslui ir kultūrai. Užmarštis ir tikrai nepelnyta, nes Narbutaitės-Jurevičienės kūrybinėje biografijoje (spaudoje debiutavo 1829 m., paskutinį kūrinių išspausdino 1874 m., paskutinis rankraščiu likęs darbas datuotas 1879 m.) – du romanai, dvi apysakos, keletas apsakymų, kelionių aprašymai, pluoštas eilėraščių, vertimai iš prancūzų kalbos. Maža to, visi svarbiausi jos darbai spausdinti gimtajame Vilniuje, gerai žinomose to meto spaustuose (Abraamo Dvorco, Juozapo Zavadzčio, Adomo Honorijaus Kirkoro). Monografijoje apie Narbutaitę-Jurevičienę buvo suregistruota ir bendrais bruožais aptarta jos kūryba, į lietuvių kalbą išversti jos kūrinių, taip pat eiliuotų, fragmentai (prozos kūrinius vertė monografijos autorė, poeziją – Regina Koženiauskienė).

Rašant knygą atkreiptas dėmesys į ypač savitą šios literatės tekstą – 1850 m. gruodžio 25 d. datuotą „Laišką Aleksandrai M...“ („List do Aleksandry M...“) ([Jurewiczowa z Narbuttów] Narbutt 1852, p. [95]–[112]). Kūrinys buvo gana išsamiai aptartas ir gana gausiai cituotas (Griškaitė 2023, p. 673–679), tačiau knygos recenzentė Brigita Speičytė išreiškė apgailėstą, kad šis feministinis manifestas iki šiol nėra paskelbtas *in extenso* ir siūlė tai padaryti dabar – kaip šaltinį Lietuvos moterų rašytojų sąmoningumo istorijai. Taip atsirado ši publikacija.

Narbutaitė-Jurevičienė savo laišką-manifestą paskelbė 1852 m. Vilniuje, Juozapo Zavadzčio, o tiksliau – jau šio leidėjo sūnaus Adomo Zavadzčio (Adam Zawadzki, 1814–1875) vadovaujamoje spaustuose. Paskelbė ne atskiru leidiniu, o įdėjo į savo kūrybos rinktinę *Kolęda Kamilli Narbutt dla kuzynek i przyjaciótek na rok 1852* („Kamilės Narbutaitės kalėda giminaitėms ir bičiulėms pasitinkant 1852 metus“) ([Jurewiczowa z Narbuttów] Narbutt 1852). XIX a. viduryje Europoje tokios literatūrinės kalėdinės dovanėlės, vadinamosios kalėdos (lenk. „kolęda“ *vel* „kolędy“; angl. „Christmas carol“; pranc. „noël“ ir kt.), buvo gana įprastas reiškinys (kitaip nei tuometėje Lietuvoje). Rinkiniuose būdavo tiek eiliuotos, tiek neeiliuotos kūrybos, populiarių dainų ar arijų nuorašų, šaradų, logogrifų ir piešinių. Kartais tokios knygelės būdavo skiriamos konkrečioms asmenims, kartais – platesnei auditorijai (Griškaitė 2023, p. 669–670). Knygos antraštė rodo, kad Narbutaitė-Jurevičienė savo „kalėdą“ dedikavo giminaitėms ir bičiulėms.

„Laiškas Aleksandrai M...“ – svarbiausias ir įdomiausias šios rinktinės kūrinys, nes jame gvildenamas lyčių lygybės, moters laisvių ir jos edukacijos klausimai, glaudžiai susiję ir su rašančios moters problema. Knygoje apie Narbutaitę-Jurevičienę svarbiau tiek apie šio literatūrinio laiško adresatę, tiek apie galimas jo sukūrimo aplinkybes. Nedrąsiai spėjau, kad Aleksandra galėjo būti Kamilės dėdės Kazimiero Narbuto (Kazimierz Narbutt, ~1770–prieš 1834) duktė. Kaip kad rašiau ir tai, kad tiek pati knyga *Kolęda Kamilli Narbutt dla kuzynek i przyjaciótek na rok 1852*, tiek čia publikuojama konkreti jos dalis gali būti siejamos su bene išpūdingiausiu Narbutaitės-Jurevičienės kūrybinės biografijos epizodu – bendradarbiavimu su Romualdo Podbereskio *vel* Druckio-Podbereskio (Romuald Podbereski *vel* Drucki-Podbereski, 1812–1856) Vilniuje leisto žurnalo *Rocznik Literacki* („Literatūros metraštis“) redakcija. Knyga galėjo būti ir savitas atsisveikinimas su mergyste – po metų jos autorė ištekėjo už Žemaičių bajoro Ignacijaus Jurevičiaus (Ignacy Jurewicz, 1820–1872) (Griškaitė 2023, p. 671–672).

Narbutaitės-Jurevičienės kūrinys rodo ne tik didelę autorės erudiciją ir visapusišką apsiskaitymą (tai ypač ryšku mūsų parengtuose publikacijos komentaruose), bet ir vidinę laisvę, savarankišką mąstyseną ir net didelę drąsą (turimas galvoje vis dar skeptiškas didžiosios visuomenės dalies požiūris į rašančią moterį). „Laiško Aleksandrai M...“ „užmiršimo“ priežastis sunkiai paaiškinama. Galbūt tai lėmė nedidelis knygos *Koļęda Kamilli Narbuttt dla kuzynek i przyjaciólek na rok 1852* tiražas, taigi ir ypač mažas skaitytojų ratas (šiam kontekste minėtina įdomi detalė – Kamilės knyga buvo asmeninėje Vladislavo Sirokomlės bibliotekoje Bareikiškių dvare). Nė viename archyve ar rankraštyne neteko matyti ir „Laiško Aleksandrai M...“ nuorašo (priešingai nei šios literatės poezijos nuorašų). Narbutaitės-Jurevičienės biografijoje buvo ir tebėra daug mįslių, kurioms įminti reikėjo ir dar reikės didelių pastangų. Tai iškalbingai rodo ir skaičiai – lietuviškai „Laiškas Aleksandrai M...“ skelbiamas praėjus 174 metams nuo jo sukūrimo ir 176-iems nuo jo paskelbimo. Turint galvoje teksto turinį, aplinkybė labiau nei apmaudi, nes tai dar vienas akivaizdus Lietuvos moters laisvėjimo įrodymas, o ir savita Kamilės Narbutaitės-Jurevičienės vizitinė kortelė.

Rengimo principai. Skelbiamas ir kūrinio originalas, ir vertimas į lietuvių kalbą. Lenkiško teksto ortografija palikta kaip originale, t. y. išsaugota anuometė rašyba (raidė raidėn, ženklas ženklan). Taip daryta tiek iš pagarbos Narbutaitei-Jurevičienei, tiek dėl lenkų kalbos istorijos tuometėje Lietuvoje. Rašant asmenvardžius laikytasi nuostatos užsieniečių (kaip ir asmenų iš Lenkijos Karalystės) vardus ir pavardes rašyti originalo kalba, o iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių – transkribuoti. Transkribuoti ir senosios Abiejų Tautų Respublikos laikų veikėjų asmenvardžiai. Monografijoje minimų moterų pavardės yra nurodomos išsamiai, t. y. ir mergautinė, ir santuokinė – kaip kad buvo įprasta, siekiant pabrėžti savo kultį. Kartais moters vardas ir mergautinė pavardė užrašyta lietuviškai, o iš vyro gauta – lenkiškai, ir atvirkščiai. Taip taip pat siekta pabrėžti moters ir jos sutuoktinio kultį (ar iš karalystės, ar iš kunigaikštystės). Antikiniai vardai rašyti remiantis Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Klasikinės filologijos katedros mokslininkų parengtu skaitmeniniu „Antikos vardynu“. Žvaigždute arba žvaigždutėmis pažymėtos pačios Narbutaitės-Jurevičienės pateiktos išnašos.

Kamilla Narbutt

List do Aleksandry M.....

Roku 1850 dnia 25 grudnia. //

Si la science et la sagesse se trouvent
unies en un même sujet, je ne m'informe
plus du sexe.

Les Caractères de la Bruyère

ZAPYTUJESZ mię kochana kuzynko, jak przepędziłam czas przez ciąg kilkutygodniowego pobytu w Wilnie, i wymagasz szczegółowego opisu wszystkich moich wrażeń? Będę się więc starała, o ile można, dogodzić twemu żądaniu.

Chora i smutna nie wyjeżdżałam nigdzie. Turkot pojazdów, hałas uliczny, jęki nędzarzy, słowem – dusząca atmosfera miejska, odurzała // moją biedną głowę. Były wprawdzie i godziny ciche, zazwyczaj nocne, w których wychodziłam z tego materialnego chaosu: – wtenczas otwierałam książkę i w życiu ducha – w życiu myśli, znajdowałam dla siebie miłe uspokojenie.

Zdarzały mi się najczęściej pisma filozoficzne, gdzie z przyjemnością czytałam to mniemanie, że rodzaj ludzki dąży do jakiegoś pewnego celu; że wszystko co się działo, i co się dzieje, pochodzi z nakreślonych już z góry planów przedwiecznej mądrości; – i lubo ciż sami filozofowie twierdzą, że całokształtu tej ogromnej budowy, do której przez tysiące lat – tysiące pokoleń składa cegiełki, nikt odgadnąć nie zdoła; ja go odgadywałam wedle mojego życzenia, i lubiłam ludzić się tą nadzieją (równie niepewną, jak wszystkie dociekania śmiertelnych) iż kiedyś na tym teatrze krwawych zbrodni i ohydnych namiętności – na tej ziemi nazwanej padołem płaczu, panować będzie cnota, miłość braterska i niczem niezachwiana pomyślność. W takich marzeniach usypiałam zazwyczaj; ale kilku dniami przed wyjazdem z Wilna, inny przedmiot uderzył moją wyobraźnię, i zakłócił nawet spokój nocnej ciszy. //

Miałam gości na herbacie; rozmawiano o literaturze: każdy objawiał swe zdania o autorach i autorkach. Cieszyłam się sprawiedliwych pochwał oddawanych pani Hofman, pani Ziemięckiej, pani Rautensztrauch. Wtem, młody mężczyzna z naszego towarzystwa z białorumiątą twarzą, prześlicznie odbijającą od czarnych wąsików, odezwał się tonem pedanta, że pani Ziemięcka wdaje się niepotrzebnie w pisanie rozpraw filozoficznych, bo kobieta nie jest zdolną do zbadania prawdy, i do utworzenia porządnej systemy.

– Nie wiem czy i mężczyźni zdołali ją zbadać zupełnie (**), – odpowiedziałam mu, – i czy należy to nazywać porządną systemą, czego matematycznie dowieść niepodobna? Prawda w każdej rzeczy być musi jedną, a systemów sprzecznych z sobą wielka jest

(*) Kant w swem dziele, Kritik der reinen Vernunft, utrzymuje, iż rozum ludzki jest słabem narzędziem do poznania prawdy.

nader liczba. Cóż więc traci na tem społeczność, iż do tych foljałów, czyli wniosków (*), i gienjalna kobieta dorzuciła swoją kartkę?

Uśmiechnął się szydyczko białorumiany kawaler, i przez litościwe pobłażenie dla niedołążonej niewiasty, chciał już zwrócić rozmowę do czegoś przystępniejszego jój słabemu pojęciu, – kiedy mój bliski krewny, dymisjonowany oficer z wielkimi rusemi wąsami, sawołał mocnym głosem: „Gienjalnej kobiety nie było jeszcze nigdy: wy moje panie możecie mieć dobrą pamięć, niekiedy dowcip, i nic więcej. Zdolności wasze do rzeczy potrzebujących, nie mówię już silnego umysłu, ale tylko zdrowego rozsądku, są żadne: charakter zaś wasz tak jest lekki, jak puch ulatujący w powietrzu. Przyjaźń, miłość i litość nawet, są to w waszych sercach uczucia chwilowe, na których żaden mężczyzna nic liczyć nie powinien, i zdaje mi się, że niepotrzebnie oswobodzono // niewiasty z tego niewolniczego stanu, jaki był dawniej ich przeznaczeniem.”

– Musiałeś mój kuzynie urodzić się bez matki, – rzekłam do niego, – bo syn kobiety powinienby mieć więcej szacunku dla kobiet.

– Jestem żołnierz – i mówię co myślę.

– Szkoda żeś tej tak niegrzecznej szczerości nie zostawił w obozie – dodałam zcicha.

Mój krewny spojrział na dwie poważne mężatki, o obecności których widać iż pierwiej zapomniał, i zaniechał dalszego rezonowania.

Zegar uderzył godzinę dziesiątą: oddalili się goście.

Zdanie mojego kuzyna było jeszcze drażliwsze niż kawalera z czarnymi wąsikami. Siedziłam długo z zasępionem czołem: – dręczyło mię jakieś przykre, trudne do wyrażenia uczucie; wzięłam nakoniec pióro i rzuciłam na papier kilka uwag o płci naszej, których i tobie, droga Olesio, udzielałam.

Nie wierzę temu żeby Bóg dając kobiecie duszę taką jak mężczyźnie, duszę nieśmiertelną, miał jej odmówić równego daru rozumu. Mniemanie o niedołążtwie płci żeńskiej, musiało wziąć swój początek z czasów ciemnoty moralnej – z czasów dzikości rodu ludzkiego. //

Przed rozwinieniem się siły ducha, w owej epoce kiedy siłę ciała, – która broniła od srogich zwierząt, budowała chałupy, zwracała bieg strumieni, rozwiązywała los walki człowieka z człowiekiem, – uważano za najpożyteczniejszy udział natury; niewiasta z delikatniejszą fizyczną organizacją, podległa osłabieniu ile razy zostawała matką, mogła sama uwierzyć w swoją niższość, i uznać barczystego męża za pana swojego.

Ztąd się zapewne utworzył się stan niewolniczy płci naszej, któremu pierwszy Romulus, założyciel Rzymu, nadał powagę prawa. Silny mężczyzna z maczugą w rękę, przebiegając góry i lasy, przypatrując się cudom przyrody, z rozmaitych postrzeżeń i z własnych przygod, rozwijał swe pojęcie pierwiej od niewiasty, co pilnowała chałupy, piastowała dzieci i przygotowywała pokarm dla całej rodziny. Z tej swobody wynikała wyższość

(*) Gniotą i w różne formy kładą biedną filozofję. Ten wrodzone władze dycyfruje; ów hołduje zewnę- // trzym wpływom; ten umowi i uczuciom berło intelektualności oddaje; ów wcisnął się do samego siedliska uczuć i rozsądza je z pewnością, jakby wysadki jakie; ten ogniście dowodzi, iż duszę pojął i ją jak na dłoni widzi; ten zaprzęga się do tryumfalnego wozu Szelinga; ów adjutantuje Heglowi, ów Trętowskiemu etc. I każdy z zażartością broni, już nie domysłów, ale prawdy, bo tak nazywa swoje marzenia, rezonowania, wnioski i zdania. – *Karol Kaczkowski*. – *G. K. N. 3.*

umysłowa mężczyzn, ale im więcej on oddalał się od stanu dzikości, tem mniej srogiem było jego postępowanie z niewiastą. Wtenczas zaczęła się w niej objawiać bystrość rozumu nie ustępująca męzkiej, i odkryły się skarby uczucia, jakeimi Twórca obdarzył hojniej płeć żeńską; – // wtenczas z niewolnicy zostawała nie raz panią. U patryarchów nawet zdarzały się takie przykłady: Debora obrona była sędzią w Izraelu.

Jeżeli można wierzyć dawnym dziejopisóm, to u Baktrów, Traków, Gallów, w obradach, w posługach krajowych, płeć żeńska miała równe przywileje z męzką.

W świetnych czasach rzeczypospolitej rzymskiej, niewiasta niewolnica w oczach prawa, odbierała publicznie najwyższe honory. Konsul, kiedy przechodził ulicę poprzedzony liktorami rospędzającemi tłumiące się pospólstwo, ustępywał z drogi matronie rzymskiej.

Ten rodzaj czci dla płci naszej, wprowadzony tam został od czasów Weturji – wybawicielki ojczyzny.

Uwolnienie niewiast z pod nieograniczonej władzy mężów – z pod ścisłej opieki synów i krewnych, nastąpiło w Rzymie za panowania cesarza Klaudjusza. Fałszywie twierdzą Seneka i Tacyt, iż ztąd wynikły sceny bezwstydu i zgorzenia. Było to ogólne zepsucie obyczajów, które się zaczęło razem ze zmianą postaci rządu, a którego przyczyny szukać należy w historii mężczyzn. Nieskromność Liwji // żony, Julji córki Augusta i innych kobiet stolicy świata, poprzedziła wielu laty dobroczynny manifest.

Słabość charakteru, słabość rozumu, słowem wszystkie, że tak powiem, kalectwa ducha, równie są rzucone od natury pomiędzy obie połowy rodu ludzkiego; a jeżeli dają się więcej postrzegać w płci żeńskiej, pochodzi to ze sposobu wychowania – z nierozwinięcia w niej siły moralnej. Wiele nauk uznanych za niepotrzebne dla nas, posługuje do udoskonalenia umysłu mężczyzn: matematyka przyzwyczajają ich od pierwszej młodości do wyrachowanego sądzenia o rzeczach; fizyka do zgłębiania, do cząstkowego rozbioru każdego przedmiotu; logika nadaje systematyczny porządek ich myślóm. Nic przeto dziwnego, iż my będąc pozbawione tych pomocniczych środków, bywamy czasami nie trafne w zdaniach, mniej szczytne w pomysłach, i nie zawsze zrozumiące w tłumaczeniu naszych wyobrażeń.

Zgadzam się, – że szukanie kwadratury koła, dociekanie czy kula ziemiska próżna, czy pełna wewnątrz, nie jest potrzebnem zajęciem się dla kobiety; lecz obok tego mniemam, iż poznanie wymienionych umiejętności chociażby // tylko w profilowych zarysach, (rozumie się w klasie bogatszej) nie przeszkodziłoby obowiązkom żony i matki. Niech się dzieje nakoniec wola naszych opiekunów! Niech ścisłe i abstrakcyjne nauki, zostaną na zawsze osobną ich własnością! Ale ani wysoki szacunek dla czarnych i rusych wąsów, ani filozoficzna powaga pana Trętowskiego, (który w tym punkcie rzucił nader staroświeckie zdania) nie przekona mnie, że Twórca dał kobiecie słabsze pojęcie niż mężczyźnie. Sławny filozof Platon, uznał niewiasty za zdolne do najważniejszych zatrudnień; Likurg, prawodawca Sparty, potrafił je przerobić na mężczyzn: wzmocnione twardem wychowaniem, nie miały drażliwych nerwów, a wpajane im od dzieciństwa zasady, nadawały tak silny hart duszy, iż żadna matka nie płakała po poległym na wojnie synie. – „Czem się to dzieje, – zapytywała jakaś cudzoziemka u żony Leonidasa, – że ze wszystkich kobiet świata, jedne Lacedemonki rządzą mężczyznami?”

– Widać, iż one jedne muszą być do tego usposobione, – odpowiedziała królowa. –

Nie ma zawodu w jakimby płci żeńska nie okazała zdolności dorównujących płci drugiej. // Wyliczenie świetnych imion i opisanie szczegółowe czynów, byłoby zbyt utrudzającym dla mnie osłabionej długą chorobą. Nie mogę przeto wymienić więcej nad kilka celniejszych, o których wspomnienie znalazłam w moich wypisach.

Theano, żona czy córka Pythagoresa, wedle świadectwa Porfyrjusza, po śmierci tego filozofa, z dwoma jego synami stanęła na czele szkoły, i dawała lekcje publiczne.

Bystrość rozumu Aspazji, wyłącznie od jej wdzięków, zadziwiła Sokratesa.

Któż odmówi uwielbienia dla Zenobji cesarzowej Wschodu, godnej uczennicy Longina, o której powiedział znany w literaturze Thomas (Essai sur les femmes), że umiała podobać się, pisać, i zwyciężać. Po ogłoszeniu bowiem małoletniego syna swojego Waballatusa augustem i cesarzem, podbiła Egipt, Syryję, Kapadocję; gdy zaś zmieniły się jej losy, potrafiła znosić przeciwność z stoiczną odwagą, i znalazła we własnym rozumie tysiące pociech osładzających utratę korony.

Nie raz ukoronowane kobiety, zdołały odpowiedzieć godnie wysokiemu powołaniu monarchów. //

Imiona Elżbiety i Małgorzaty, przypominać będą zawsze świetną epokę podwładnych im krajów; jeżeli one miały wady, to i w wielu sławnych królach znaleźć je można.

Zawód rycerski nie był także obcy płci naszej: ile razy żądza sławy, lub miłość ojczyzny wkładała oręż w rękę kobiety, tyle razy niczem niezachwiane jej mężstwo obudziło podziwienie mężczyzn.

Nie sięgając do amazonek może i bajecznych, nie zagłębiając się w zbyt odległą starożytność, dość jest wspomnieć Małgorzatę Andegawenską (d'Anjou) żonę niedołęznego Henryka VI. króla angielskiego, Joannę Montfort księżnę Bretanji, dziewicę Orleanu, i Bobelinę grecką.

Ale niech te bohaterskie laury nie zdołają więcej czoła niewiasty! – nie chciałabym krwawej sławy dla płci mojej. Nie pragnę nawet, aby kobiety wdawały się w sprawy publiczne, piastowały urzęda; dla tego jedynie, iż to mogłoby je odrywać od najświętszej powinności, od najważniejszej posługi dla dobra ogólnego, – jaką jest staranne wychowanie dzieci.

O! ileż razy słyszałam mówiących mężczyzn, że literatura nie potrzebna zupełnie dla kobiet, bo zajmując wiele czasu przeszkadza // w dopełnieniu obowiązków: – nie podzielam tego mniemania; sądzę nawet, iż zabawy wielkiego świata, które narażają na oddalenia się z domu, na kupowanie modnych ubiorów, przynoszą większą krzywdę mężom i dzieciom od cichej pracy literackiej; a nakoniec, popęd i usposobienie do literatury nie mogą być ogólne, czego widzimy dowód w drugiej połowie rodu ludzkiego, gdzie pomimo wszystkie przywileje ułatwiające nabycie nauk, mała tylko liczba osób poświęca się im wyłącznie.

Kilka zaś czy kilkanaście takich szczegółów nie zamiesza porządku świata.

Cóż zaszkodziło Francji, że pani Dacier siedziała nad Homerem; że pani de Chatelet uczyła się razem z Wolterem systemów Newtona; że pani Staël napisała Korynnę, do której

przyznałby się chętnie każdy najrozumniejszy mężczyzna? (*) Jaką krzywdę przyniosły dla kraju swojego uczone Angielki?

Cóż straciła na tem Polska i Litwa, że kilka kobiet wzięło się do pióra? Żadna z nich nie objawiła prawideł gorszących – zdań antireligijnych, antitowarzyskich.

Cóż straciła na tem Polska i Litwa, że kilka kobiet wzięło się do pióra? Żadna z nich nie objawiła prawideł gorszących – zdań antireligijnych, antitowarzyskich.

Pisma naszej czcigodnej pani Hofman będą zawsze wzorem dla dobrych matek, i ziarnem cnót chrześcijańskich dla młodych pokoleń. Niemniej ma zasług i pani Ziemięcka, która z niepospolitym gienjuszem, z wszechstronną nauką dąży do tegoż samego celu. Pewna jestem, iż nie jeden mężczyzna czytał z przyjemnością *Wspomnienia Paryża, Alpy i za Alpami*, przez panią Rautensztrauch, poezje panny Günter, moralne powieści pani Wilkońskiej, miłe utwory pani Kraków i wielu innych autorek warszawskich.

Nie należy przeto zaprzeczać płci żeńskiej zatrudnień pożytecznych, niewinnych; oraz wmawiać jakieś niedołęztwo, kiedy BÓG dobry rozlał równie dary rozumu na syny i córki swoje.

Co do bogactw serca! (z przeproszeniem mojego kuzyna dymisjonowanego oficera) mogą to powiedzieć śmiało, że podobało się Najwyższej Istności udzielić ich szcudrzej kobietom. //

Miłość matki, córki, żony, kochanki, wyłączną bywa niemal zawsze od widoków osobistych – wyższą nieskończenie od miłości własnej. Dostyć jest przypomnieć starożytną Alceste, ofiarującą życie własne za życie męża, i przeczytać historję rewolucji francuzkiej z czasów Robespiera, albo przypisy w pięknym poemacie P. Legouvé, pod tytułem (*Le Mérite des Femmes*) aby się o tem przekonać.

Nie jedna kobieta, chcąc podzielić los ukochanej osoby wskazanej na śmierć, wymówiła straszne naówczas słowo: „Niech żyje król!” i poszła razem pod miecz katowski. Nie jedna poświęciła życie dla osłodzenia choć kilku chwil nieszczęśliwemu ojcu, mężowi, lub bratu. Były i takie co z uczucia samej ludzkości, bez żadnych innych związków, narażały się na jawne niebezpieczeństwo.

Mężczyźni poświęcają się nieraz dla honoru, dla sławy, dla dobra ogółu; o takich zaś ofiarach z ich strony, dla żon, siostr, i kochanek nie słyszałam nigdy.

Oddając cześć prawdzie, winnam jednak wyznać, iż ten skarb uczucia, ten promień anielski, z którym niewiasta przychodzi na świat, // bywa często zniszczony przez złe kształcenie jej serca. Winnam i to powiedzieć, że wychowanie płci żeńskiej potrzebuje zupełnej reformy: nadanie zgrabnej powierzchowności, nauczenie obcych języków, muzyki, tańców, bez gruntownych zasad religji, bez wpojenia obowiązków żony, matki, obywatelki, nie są dostateczne do udoskonalenia kobiety, i do przekonania mężczyzn, iż Opatrzność nie upośledziła nas w darach swoich.

Mamy wprawdzie wiele wzorowych osób w płci naszej, lecz powiększenie ich liczby uważam za konieczną potrzebę społeczeństwa; bo matki są najpierwszemi nauczyciel-

(*) Pomiędzy gienjalnemi kobietami nie śmiem zamieścić pani Dudevant; bo ta autorka, która się liczy pomiędzy najpotężniejszymi umysłami Francji, przybierając nazwisko, strój i obyczaje mężkie, wyłączyła się z płci niewieściej. Uważam ją przeto za jakąś metamorfozę.

kami nie tylko córek, ale i synów, – bo od nich zależą w znacznej części cnoty i wady całych pokoleń.

Czytając to pismo, w którym wydałam wojnę dwóm mężczyznom, nie posądzaj mię Olesio, że zostałam *Lwicą*. Moje oburzenie się na niesprawiedliwy sąd o usposobieniu moralnem płci naszej, nie ma żadnego związku z zasadami *Socjalizmu*. Nie jestem i nie będę nigdy za zupełną emancypacją kobiet, którą uważam za przeciwną porządkowi towarzyskiemu: – niech szata niewinności, niech najpiękniejszy wdzięk // jaki nadaje skromność, będą nazawsze ozdobą i zaszczytem niewiasty!

Na tem się kończą moje uwagi o tym przedmiocie, do których przyłączam wyraz niezmiennej przyjaźni dla ciebie. –

Vertimas

Kamilė Narbutaitė

Laiškas Aleksandrai M...

1850 metų gruodžio 25 diena

*Si la science et la sagesse se trouvent
unies en un même sujet, je ne m'informe
plus du sexe.*

Kai žmoguje susijungia mokslas ir išmintis,
manęs nebedomina lytis.

Jean de la Bruyère, *Les Caractères*
(„Charakteriai“)²

Klausai manęs, miela pussesere, kaip praleidau laiką per tas kelias savaites Vilniuje, ir prašai smulkiai aprašyti visus mano įspūdžius? Tad stengsiuosi, kiek tik galiu, patenkinti Tavo norą.

Sirgau ir buvau liūdna, todėl nekėliau kojos iš namų³. Karietų dardėjimas, gatvės triukšmas, elgetų dejonės – mano vargšė galva svaigo nuo troškios miesto atmosferos. Tiesa, būdavo ir ramių valandų, paprastai naktį, kai išeidavau iš to žemiško chaoso: tada atsiversdavau knygą ir dvasios gyvenime, minties gyvenime, rasdavau sau mielą nusiramimą.

Dažniausiai tai būdavo filosofijos veikalai, kuriuose su malonumu skaitydavau, kad žmonių giminė siekia kažkokio užsibrėžto tikslo; kad visa tai, kas vyko ir kas vyksta, amžinoji išmintis jau iš anksto buvo suplanavusi; ir nors tie patys filosofai tvirtina, kad niekas nesugebės įminti esmės to milžiniško pastato, į kurį tūstančius metų tūkstančiai kartų deda plytas, aš visa tai mėginau aiškinti savaip, kaip pati norėjau, ir apgaudinėjau save viltimi (tokia pat netikra, kaip ir visi mirtingųjų tyrimai), kad kada nors šiame kruvinų

nusikaltimų ir šlykščių aistrų teatre, šioje žemėje, pavadintoje ašarų pakalne, įsivyras dora, broliška meilė ir niekuo netrikdoma laimė. Su tokiomis svajonėmis paprastai ir užmigdavau; tačiau kelios dienos prieš išvykstant iš Vilniaus, visai kas kita sujaukė mano vaizduotę ir net sudrumstė nakties ramybę.

Arbatos gėrimo metu turėjau svečių; kalbėjomės apie literatūrą, ir visi reiškė savo nuomonę apie autorius ir autore. Labai džiaugiausi pagrįstomis pagyromis poniai Hoffmanowai, poniai Ziemęckai, poniai Rautenstrauchowai⁴. Bet staiga jaunas vyras iš mūsų draugijos, skaistaus veido, nuostabiai išryškinančio juodus ūsiukus, pedantišku tonu pareiškė, kad poniai Ziemęcka be reikalo imasi filosofinių traktatų rašymo, nes moteris negali iširti tiesos ir sukurti tvarkingos sistemos.

– Nežinau, ar ir vyrai sugebėjo ją visiškai atskleisti*, – atsakiau jam, – ir ar dera vadinti tvarkinga sistema tai, ko neįmanoma įrodyti matematiškai? Tiesa kiekviename reiškinyje turi būti viena, o viena kitai prieštaraujančių sistemų yra pernelyg daug. Tad ką gi praranda visuomenė, kai prie tų foliantų, t. y. samprotavimų**, savo ranka prirašytą lapelį dar prideda ir geniali moteris?

Skaisčiaveidis kavalierius atlaidžiai nusišiepė iš gailėsio paikai moteriškai ir jau norėjo pakreipti pokalbį kokia nors jos silpnam proteliui suprantamesne linkme, kai mano artimas giminaitis, atsargos karininkas dideliais rusvais ūsais, skardžiu balsu suriko:

– Geniali moteris dar niekada negimė. Jūs, mano ponios, galite turėti gerą atmintį, kartais – sąmojų, bet nieko daugiau. Jūsų gebėjimai užsiimti dalykais, reikalaujančiais vien sveiko proto, jau nekalbant apie didelį protą, yra niekiniai: jūsų būdas toks lengvas, kaip ore skraidantis pūkas. Draugystė, meilė, netgi galestingumas jūsų širdyse – tik laikini jausmai, kuriais joks vyras neturėtų kliautis, ir man atrodo, kad be reikalo moterys buvo išvadotos iš tos vergovės būsenos, kuri anksčiau buvo joms skirta.

– Atrodo, giminaiti, kad ne motina tave pagimdė, – tariau jam, – nes moters sūnus turėtų rodyti didesnę pagarbą moterims.

– Esu karys, todėl sakau, ką galvoju.

– Gaila, kad to nemandagus atvirumo nepalikai stovykloje, – pridūriau tyliai.

Mano giminaitis pažvelgė į dvi orias ištekėjusias moteris, apie kurių buvimą čia, regis, buvo pamiršęs, todėl neapanoro postringauti toliau.

Laikrodis išmušė dešimtą, ir svečiai išsiskirstė.

* Kantas savo veikale *Kritik der reinen Vernunft* rašo, kad žmogaus protas yra silpnas įrankis tiesai pažinti.

[Turimas galvoje Immanuelio Kanto (1724–1804) veikalas *Kritik der reinen Vernunft* („Grynojo proto kritika“, Ryga, 1781). – R. G.]

** Engia vargšę filosofiją ir spraudžia ją į pačius įvairiausių rėmus. Vienas aiškinasi įgimtas galias; kitas pirmenybę teikia išorinėms įtakoms; trečias intelekto skeptrą atiduoda protui ir jausmams; tasai įsibrovė į pačią jausmų buveinę ir užtikrintai juos retina kaip kokius sodinukus; šis karštai įrodinėja, kad perprato sielą, kad ją mato kaip ant delno; tas įsikinko į Schellingo triumfo vežimą; kitas tampa Hegelio, anas – Trentowskio adjutantu, ir t. t. Ir kiekvienas atkakliai gina jau ne prielaidas, o tiesą, nes kaip tik taip vadina savo svajas, moralus, išvadas ir nuomones. Karolis Kačkovskis, K[yjivo] žurnalas *Gwiazda*, Nr. 3.

[Minimi vokiečių filosofai Friedrichas Wilhelmas Josephas Schellingas (1775–1854) ir Georgas Wilhelmas Friedrichas Hegelis (1770–1831), taip pat lenkų filosofas ir pedagogas Bronisławas Ferdynandas Trentowski (1808–1869). Autorė čia remiasi gydytojo, pedagogo ir literato Karolio *vel* Karolio Motiejaus Kačkovskio (Karol Maciej Kaczkowski, 1797–1867) ištarmėmis, o tiksliau – dar nesenu jo rašiniu Kyjive leistame žurnale *Gwiazda* („Žvaigždė“) (Kaczkowski 1848, p. 253–306). – R. G.]

Mano giminaičio nuomonė buvo dar labiau įžeidžianti nei kavalieriaus juodais ūsiukais. Dar ilgai sėdėjau paniurusi – mane kamavo kažkoks nemalonus, sunkiai žodžiais nusakomas jausmas, kol pagaliau paėmiau plunksną ir išguldžiau ant popieriaus keletą minčių apie mūsų lytį, kuriomis dalinuosi ir su tavimi, mano brangioji Olyte.

Netikiu, kad Dievas, duodamas moteriai tokią pat sielą kaip ir vyrui, nemirtingą sielą, nebūtų jai suteikęs tokios pat proto dovanos. Nuomonė apie moteriškosios lyties nemokškumą turėjo kilti moralinės tamsybės, žmonių giminės laukiniškumo, laikais.

Dar prieš sustiprėjant dvasiai, taigi toje epochoje, kai kūno jėga, kuri gynė nuo plėšrių žvėrių, kuri statė trobesius, kuri keitė upelio tėkmę, kuri lėmė žmogaus kovos su žmogumi baigtį, – buvo laikoma pačia naudingiausia gamtos dovana; moteris, būdama smulkesnio fizinio sudėjimo, be to, nuolat silpdama po kiekvieno gimdymo, galėjo pati patikėti žemesne savo padėtimi ir petingą vyrą pripažinti savo ponu.

Iš čia tikriausiai atsirado vergiška mūsų lyties padėtis, kurią pirmasis įstatymu įtvirtino Romos įkūrėjas Romulus⁵. Stiprus vyras, su kuoka rankoje lakstantis po kalnus ir miškus, regintis gamtos stebuklus, remdamasis įvairiais potyriais ir savo nuotykiams, suvokimo galią išsiugdė anksčiau už moterį, kuri rūpinosi troba, prižiūrėjo vaikus ir ruošė maistą visai šeimai. Iš šios laisvės atsirado protinė vyrų viršenybė, tačiau kuo labiau jie tolo nuo savo laukiniško gyvenimo, tuo švelnesnis buvo jų elgesys su moterimi. Tada paaiškėjo, kad jos protas toks pat guvus kaip ir vyro, ir kad Kūrėjas ją dosniai apdovanojo turtingu jausmų pasauliu – todėl dažnai iš vergės ji tapdavo ponija. Patriarchų laikais net taip nutiko, kad Debora buvo išrinkta Izraelio teisėja⁶.

Jeigu tikėtume senaisiais metraštininkais, tai baktrų⁷, trakų ir galų tautosose – tiek posėdžiaujant, tiek tarnaujant kraštui, – moteriška lytis turėjo tokias pat privilegijas kaip ir vyriška.

Puikiais Romos Respublikos laikais moteris įstatymo akimis buvo beteisė, tačiau viešai jai buvo rodoma pati didžiausia pagarba. Gatve, liktorių⁸ padedamas, per prastuomenės minią besibraunantis konsulas, duodavo kelią Romos matronai.

Ši pagarba mūsų lyčiai ten atsirado Veturijos – tėvynės išlaisvintojos – laikais⁹.

Romoje moters išlaisvinimas iš neribotos sutuoktinių valdžios, iš akylos sūnų ir giminaičių globos įvyko valdant imperatoriui Klaudijui¹⁰. Klysta Seneka ir Tacitas sakydami, kad iš to radosi begėdystė ir pasileidimas. Kaltas buvo bendras papročių sugedimas, ir jis prasidėjo sulig valdžios kaita, o to priežasties savo ruožtu reikia ieškoti vyrų istorijoje. Augusto žmonos Livijos, dukters Julijos ir kitų sostinės moterų begėdystė daug ankstesnė už šį geradaringą manifestą¹¹.

Charakterio silpnumą, proto menkumą, trumpai tariant, visą, jeigu taip galima sakyti, dvasios luošumą, gamta tolygiai paskirstė tarp abiejų žmogaus giminės pusių; o jeigu šios savybės ir yra labiau pastebimos moteriškojoje lytyje, tai kaltas auklėjimo būdas, neišvystyta jos moralinė jėga. Vyrų protą lavina daugybė mokslų, kurie mums yra pripažinti bereikalingais: matematika nuo ankstyvos jaunystės juos pratina nuosekliai spręsti apie dalykus; fizika moko į viską įsigilinti ir smulkiai analizuoti kiekvieną reiškinių; logika jų mintims suteikia sistemingą tvarką. Todėl nieko nuostabaus, kad neturėdamos tų pagalbinių

žinių mes kartais netiksliai reiškiamo savo nuomonę, turime mažiau kilnių sumanymų ir ne visada suprantamai aiškiname savo požiūrį.

Sutinku, kad skaičiuoti skritulio plotą, aiškintis, ar Žemės rutulys viduje yra tuščias ar pilnas, nėra būtinas užsiėmimas moteriai; tačiau manau ir tai, kad minėtų mokslų pažinimas, tegul ir bendrais kontūrais (žinoma, turiu galvoje turtingesniąją klasę), niekaip nepadarytų žalos žmonos ir motinos pareigoms. Pagaliau tegul būna taip, kaip nori mūsų globėjai! Tegul tikslieji ir abstraktieji mokslai liks išskirtine jų privilegija! Tačiau nei didelė pagarba juodiems ir rusviems ūsams, nei filosofo Trentowskio autoritetas¹² (o jis šiuo atžvilgiu mums pažėrė labai senamadiškų minčių) neįtikins manęs, kad Kūrėjas moteriai davė silpnesnę nuovoką nei vyrui.

Garsus filosofas Platonas pripažino, kad moterys gali atlikti pačius sudėtingiausius darbus; Spartos įstatymų leidėjas Likurgas¹³ sugebėjo jas paversti vyrais: sustiprintos griežto auklėjimo, atsikratė dirglių nervų, o nuo vaikystės skiepyti principai taip užgrūdino jų širdis, kad jokia motina neverkė kare žuvusio sūnaus.

– Kuo galima paaiškinti tai, – kažkokia svetimšalė klausė Leonido žmonos¹⁴, – kad iš visų pasaulio moterų tik lakedaimonietės¹⁵ valdo vyrus?

– Matyt, tik jos vienos turi tokius charakterius, – atsakė karalienė.

Nėra tokios profesijos, kurioje moteriškoji lytis neparodytų gebėjimų, prilygstančių antrajai lyčiai. Man, nusilpusiai po ilgos ligos, būtų sunku išvardyti visus kilnius vardus ir smulkiai aprašyti jų nuveiktus darbus. Todėl suminėsiu tik kelis pačius ryškiausius, apie kuriuos esu išsirašiusi savo konspektuose.

Teano, Pitagoro žmona (o gal ir dukra), kuri, Porfirijo liudijimu, filosofui mirus, su dviem sūnumis ėmė vadovauti mokyklai ir skaitė viešas paskaitas¹⁶.

Aspasijos proto guvumas, ne tik jos grožis, stebino Sokratą¹⁷.

Kas gali nesižavėti Rytų karaliene Dzenobija, uolia Longino mokine, apie kurią garsus literatas Thomas kūrinyje *Essai sur les femmes* („Esė apie moteris“) pasakė, kad ji mokėjo žavėti, rašyti ir nugalėti¹⁸. Savo mažametį sūnų Vabalatą paskelbusi augustu ir imperatoriumi, nugalėjo Egiptą, Siriją, Kapadokiją¹⁹. O kai jos padėtis pasikeitė, sugebėjo stoisškai, drąsiai, pakelti likimo išbandymus ir savo pačios prote rado daug paguodos, palengvinusios karūnos netektį.

Ne kartą karūnuotos moterys sugebėjo deramai vykdyti aukštą monarcho pašaukimą.

Elžbietos ir Margaritos vardai²⁰ visada primins puikią jų valdytų kraštų epochą. Jeigu jos ir turėjo ydų, tai jų galima rasti ir daugelyje garsių karalių.

Riterio užsiėmimas taip pat nebuvo svetimas mūsų lyčiai: kiek kartų šlovės troškimas arba tėvynės meilė įdėdavo ginklą į moters ranką, tiek kartų niekuo nepalenkiama jos narsa sukeldavo vyrų nuostabą.

Nekalbėsiu apie amazones, galbūt ir legendines, nesigilinsiu į pernelyg tolimą senovę, pakanka paminėti nevykėlio Anglijos karaliaus Henriko VI žmoną Margaritą Anžujietę, Bretanės kunigaikštienę Joaną Monfor, Orleano mergelę ir graikų Bouboulina²¹.

Tačiau tegul tie didvyrio laurai daugiau nepuošia moters kaktos! Nenorėčiau kruvinos šlovės savo lyčiai. Netgi nenoriu, kad moterys įsitrauktų į viešąją veiklą, eitų pareigas;

nenoriu tik todėl, kad tai jas atplėštų nuo pačios švenčiausios pareigos, nuo pačios svarbiausios tarnystės visuotiniam gėriui – nuo rūpestingo vaikų auklėjimo.

O! Kiek kartų girdėjau vyrus kalbant, kad literatūra visiškai nereikalinga moterims, nes atima daug laiko ir trukdo atlikti pareigas. Nepritariu tai nuomonei; netgi manau, kad aukštuomenės pramogos, kurios verčia išvažiuoti iš namų, pirkti madingus apdarus, vyrams ir vaikams atneša didesnę žalą nei tylus literatūrinis darbas; o pagaliau aistra ir gabumais literatūrai anaipol nėra apdovanoti visi žmonės, to įrodymą kaip tik ir matome antrojoje žmonių giminės pusėje, iš kurios, nors ir turi visas privilegijas, palengvinančias kelią į mokslą, tik nedidelė dalis jai išimtinai pasišvenčia.

Keli ar keliolika tokių pavyzdžių nesuardys pasaulio tvarkos.

Ar daug žalos patyrė Prancūzija, kad ponija Dacier plušo prie Homero; kad ponija du Châtelet kartu su Voltaire'u mokėsi Newtono sistemos; kad ponija de Staël parašė romaną *Corinne ou l'Italie*, kurio autorystę mielai prisiimtų pats protingiausias vyras²²?* Kokią žalą savo kraštui padarė mokytos anglės?

O ką prarado Lenkija ir Lietuva, kai keletas moterų paėmė plunksną? Nė viena jų neskelbė demoralizuojančių principų – nei antireliginių, nei antivisuomeninių pažiūrų.

Mūsų garbingosios ponios Hoffmanowos raštai visada bus pavyzdys geroms motinoms ir krikščioniškų dorybių grūdu jaunajai kartai²³. Ne mažiau nuopelnų turi ir ponija Ziemečka, kuri būdama nepaprastai geniali, visapusiškai išsimokslinusi, siekia to paties tikslo²⁴. Esu tikra, kad ne vienas vyras su malonumu skaitė ponios Rautenstrauchowos parašytas knygas *Wspomnienia Paryža* ir *W Alpach i za Alpami*, panelės Giunterytės poeziją, ponios Wilkońskos moralinius apsakymus, mielus ponios Krakowowos ir daugelio kitų Varšuvos literačių kūrinius²⁵.

Todėl nedera moteriškai lyčiai užginti naudingų ir nekaltų užsiėmimų; kaip ir nedera įkalbėti moteriai kažkokį neįgalumą, nes gerasis DIEVAS vienodai protu apdovanojo savo sūnus ir savo dukteris.

O kas dėl širdies turtų! Tai su visa pagarba mano giminaičiui atsargos karininkui galiu drąsiai sakyti, kad Aukščiausiasis panoro jų daug dosniau suteikti moterims.

Motinos, dukters, žmonos, mylimosios meilė beveik visada iškyla aukščiau savo interesų – daug aukščiau už meilę sau pačiai. Kad būtų galima tuo įsitikinti, pakanka prisiminti senovės Alkestidę, kuri savo gyvenimą paaukojo už savo vyro gyvenimą, ir paskaityti Robespierre'o laikų Prancūzijos revoliucijos istoriją arba komentarus pono Legouvé poemai *Le Mérite des Femmes*²⁶.

Ne viena moteris, norėdama pasidalinti likimu su mirčiais pasmerktu savo mylimu žmogumi, ištarė tada baisius žodžius „Tegyvuoja karalius!“ ir kartu gulėsi po budelio kirviu. Ne viena pašventė savo gyvenimą tam, kad pasaldintų nors kelias paskutines savo

* Tarp genialių moterų nedrįstu minėti ponios Dudevant; nes ši prie pačių galingiausių Prancūzijos protų priskiriama rašytoja, priėmusi vyrišką pavardę, aprangą ir papročius, atsiskyrė nuo moteriškosios lyties. Todėl manau ją esant savita metamorfoze.

[Autorė mini prancūzų rašytoją George Sand (*vel* Madame Sand; tikt. Amantine-Aurore-Lucile Dupin *vel* Baronne Dudevant *vel* Madame Dudevant, 1804–1876). Sand viešumoje dažnai vilkėdavo vyrišką kostiumą – ne tik todėl, kad tai buvo pigiau, bet ir todėl, kad tai leisdavo jaustis laisviau, maža to, buvo viena pirmųjų moterų, pradėjusių viešai rūkyti pypkę. – R. G.]

nelaimingo tėvo, vyro ar brolio akimirkas. Buvo ir tokių, kurios apskritai tik iš meilės žmonijai, be jokio konkretaus asmeninio ryšio, save statė į akivaizdų pavojų.

Vyrai dažnai aukojasi dėl garbės, dėl šlovės, dėl visuotinio gėrio; bet apie tokias jų aukas, kaip antai: dėl žmonos, dėl sesers ar dėl mylimosios, negirdėjau niekada.

Vis dėlto tiesos dėlei turiu pripažinti, kad tie turtingi jausmai, toji angeliška šviesa, su kuria moteris ateina į pasaulį, dažnai būna sunaikinama blogai lavinant jos širdį. Turiu ir tai pasakyti, kad yra būtina kardinali moteriškosios lyties auklėjimo reforma: mokėjimas pasirūpinti dailia išvaizda, užsienio kalbų, muzikos, šokio mokymas be religijos pagrindų, be įskiepyto supratimo apie žmonos, motinos, pilietės pareigas, yra nepakankami, norint tinkamai išlavinti moterį ir įtikinti vyrus, kad Apvaizda ir mums nepagalėjo savo dovanų.

Tiesa, mūsų lytis turi daug pavyzdinių asmenybių, tačiau manau, kad jų skaičiaus padidinimas yra būtinas mūsų visuomenės poreikis; nes moterys yra pačios pirmosios ne tik savo dukterų, bet ir savo sūnų mokytojos; nes nuo jų daugiausia priklauso ištisų kartų dora ir ydos.

Miela Olyte, kai skaitysi šį laišką, kuriame paskelbiau karą dviem vyrams, nepamanyk, kad tapau *Liūte*²⁷. Mano pasipiktinimas neteisingu požiūriu į mūsų lyties moralinę prigimtį neturi nieko bendra su *Socializmo* principais. Niekada nepasisakiau ir nepasisakysiu už visišką moterų emancipaciją, nes manau, kad ji prieštarauja visuomenės tvarkai: tegul nekaltybės rūbas, tegul pats nuostabiausias žavesys, kurį suteikia kuklumas, visada būna moters puošmena ir garbė!

Tuo baigiu savo pastabas šiuo klausimu, ir dar siunčiu patikinimą apie nesikeičiančius bičiuliškus tau jausmus.

Šaltinių ir literatūros sąrašas:

- Griškaitė, R., 2023. *Moteris ir Istorija: Kamilės Narbutaitės patirtys*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- [Jurewiczowa z Narbutów Kamilla] Narbutt, K., 1852. *Kołąda Kamilli Narbutt dla kuzynek i przyjaciółek na Rok 1852*. Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego.
- [Jurewiczowa z Narbutów Kamilla] Narbutt, K., 1852. List do Aleksandry M... *Kołąda Kamilli Narbutt dla kuzynek i przyjaciółek na Rok 1852*. Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego, p. [95]–112.
- Kaczkowski K., 1848. Wspomnienia o Krzemieńcu. (List do Szymona Konopackiego). *Gwiazda* 3, p. 253–306.
- [Legouvė Gabriel-Marie-Jean-Baptiste], 1803. *Zalety kobiet*, poema Pana Legouvė, przekładania Jozefa Kossakowskiego. Warszawa: w Drukarni N° 646. przy Nowolipiu.
- [Rautenstrauchowa z Giedroyciów Łucja] Ł. z G. R., 1847. *W Alpach i za Alpami* 1–3. Warszawa: nakładem Franciszka Spiess i Spółki.
- [Rautenstrauchowa z Giedroyciów Łucja] Ł. z G. R., 1839. *Wspomnienia moje o Francyi*. Kraków: nakładem i drukiem St[anisława] Gieszkowskiego.

¹ Monografijoje nuosekliai buvo vartota ne „Narbutaitės-Jurevičienės“, o tik „Narbutaitės“, pavardė. Taip daryta sąmoningai. Šia pavarde literatė paskelbė pirmąsias ir pačias svarbiausias savo publikacijas (taip pat čia publikuojamą kūrinį). Buvo labai svarbu pabrėžti ir jos giminytės ryšį su intelektualine Narbutų gimine, ypač su *kitomis Narbutaitėmis* (ne mažiau įspūdingomis). Todėl tik bibliografijos sąrašė pirmenybė buvo atiduota dvigubai šios moters pavardei. Bibliotekų kataloguose jos pavardė paprastai įrašyta santuokine pavarde. Minėtoje monografijoje, į kurią taip pat buvo žvelgta ne tik kaip į tyrimą, bet ir į *kūrinį*, „Narbutaitės“ pavardės vartojimas atrodė ypač organiškas (Narbutų giminės istorija buvo knygos *esmių esmė*). Tačiau akivaizdu, kad tolesniuose šios literatės kūrybos tyrimuose rekomenduotina rašyti dvigubą pavardę. Taip daroma ir šioje publikacijoje.

² Cituojamas prancūzų rašytojo Jeano de La Bruyère'o (1645–1696) kūrinio *Les Caractères ou Les mœurs de ce siècle* („Charakteriai, arba Šio amžiaus papročiai“, Paryžius, 1688) trečiasis skyrius „Des Femmes“ („Moterys“) (iš viso kūrinyje – šešiolika skyrių). Sumanytas kaip Teofrasto (apie 371 – apie 287 pr. Kr.) veikalo *Charakteriai* (arba *Etiniai charakteriai*, parašytas apie 319 m. pr. Kr.) vertimas, ilgainiui tapo originaliu kūriniu, prie graikų autoriaus teksto vis pridėdant šmaikščias amžininkų charakteristikas.

³ Pažodžiui: „niekur nevažiudavau“. Narbutaitės-Jurevičienės luomo moterys viešėdamos mieste (šiuo atveju – Vilniuje) paprastai į svečius, pas daktarus ar į madingas parduotuves vykdavo kokia nors transporto priemonė (karieta, brikelė ir kt.). Pėšiomis vaikštinėdavo tik parkuose ar soduose (ir tai ne visada).

⁴ Minimios garsios lenkų kalba rašiusios literatės: Klementyna z Tańskich Hoffmanowa (1798–1845), Eleonora *vel* Eleonora Aleksandra z Gagatkiewiczów Ziemiecka (1815–1869), Liucija *vel* Barbora Joana Paulina Liucija Giedraitytė-Rautenstrauchowa *vel* Rautenstrauch (Barbara Joanna Paulina Łucja z Giedroyciów Rautenstrauchowa *vel* Rautenstrauch, 1798–1886). Pirmoji garsėjo didaktine, antroji – filosofine, o trečioji – kelionių literatūra. Tańska-Hoffmanowa – žymiausia XIX a. pirmosios pusės lenkiškai rašiusi moteris, pirmoji taip giliai ir taip visapusiškai susirūpinusi buvusios Lenkijos ir Lietuvos valstybės mergaičių švietimu ir auklėjimu.

⁵ Romėnų mitologijos veikėjas Romulas laikomas Romos įkūrėju ir eponimu, pirmuoju miesto valdovu. Jam priskiriama senato, raitelių luomo, kurių įsteigimas, legionų sukūrimas, piliečių suskirstymas į patricijus ir plebėjus.

⁶ Debora – Biblijos personažas, izraelitų pranašė ir teisėja. Veikė teisėjų epochoje (XII–XI pr. Kr.), kai izraelitai buvo kanaaniečių nelaisvėje. Debora įkvėpė izraelitus pergalei prieš kanaaniečius.

⁷ Baktrija – istorinė sritis Centrinėje Azijoje (dabartinė Afganistano šiaurė ir Tadžikijos bei Uzbekijos pietūs), vienas iš seniausių civilizacijos centrų. 328 m. pr. Kristų Baktriją užkariavo Makedonijos karalius Aleksandras Makedonietis (356–323 pr. Kr.).

⁸ Liktorius – vienas iš žemiausių senovės Romoje valstybės pareigūnų. Iš pradžių liktoriai būdavo magistratų asmeniniai sargybiniai ir atlikdavo paradines funkcijas. Konsulą visada lydėdavo dvylika liktorių (imperatorių – dvidešimt keturi).

⁹ Veturija – Gnėjaus (*vel* Gajaus) Marcijaus Korijolano, jauno romėnų patricijaus, 493 m. pr. Kr. užėmusio volskų miestą Korijolus ir už tai gavusio pravarde, motina. Vėliau Korijolanas atvedė priešą kariuomenę prie Romos sienos, bet savo motinos Veturijos ir žmonos Volumnijos (anot Plutarcho, motinos Volumnijos ir žmonos Vergilijos) buvo įkalbėtas nekelti ginklo prieš tėvynę.

¹⁰ Romos imperatorius Klaudijus (*vel* Klaudijus Neronas Germanikas, 10–52 pr. Kr.; imperatorius – 41–54 pr. Kr.).

¹¹ Romos imperatorius Augustas (*vel* Gajus Julijus Cezaris Oktavianas Augustas, 63 pr. Kr. – 14 po Kr.; imperatorius – 27 pr. Kr. – 14 po Kr.), jo trečioji žmona Livija (*vel* Livija Druzila, 59 pr. Kr. – 29 po Kr.) ir jo duktė iš antrosios santuokos su Skribonija (apie 70 pr. Kr. – apie 16 po Kr.) – Julija Vyresnioji (39 pr. Kr. – 14 po Kr.).

¹² Žr. p. 151, išn.** ir komentarą greta.

¹³ Atėnų politikas ir oratorius Likurgas (apie 390–325 pr. Kr.).

¹⁴ Spartos karaliaus Kleomeno I (VI a. vidurys – 490 pr. Kr.) duktė ir Spartos karaliaus Leonido I (508 *vel* 507–480 pr. Kr.), žuvusio Termopilų mūšyje, žmona karalienė Gorgo (apie 507 – po 480 pr. Kr.).

¹⁵ Kitaip – spartietės. Lakedaimonas – Peloponeso pusiasalio sritis ir to paties pavadinimo jos sostinė, kitaip – Sparta.

¹⁶ Teano (VI pr. Kr.) – graikų filosofo iš Samo salos Pitagoro (apie 569 – apie 500–475 pr. Kr.), pitagoriečių mokyklos įkūrėjo, žmona arba mokinė, kitais duomenis – pitagoriečio Brontino iš Metaponto (VI pr. Kr.) žmona arba duktė. Teano gimimo vieta ir tapatybė taip pat neaiški. Senovėje jai buvo priskirta daug pitagoriečių raštų. Porfirijus (apie 233–305) – graikų filosofas neoplatonininkas, iš Egipto miesto Likopolio kilusio graikų filosofo Plotino (205–270) mokinys ir biografas.

¹⁷ Atėnų politiko, oratoriaus ir karvedžio Periklio (apie 495–429 pr. Kr.) žmona Aspazija (*vel* Aspazija; apie 400–470 pr. Kr.) ir garsusis Atėnų filosofas Sokratas (469–399 pr. Kr.).

¹⁸ Dzenobija (*vel* Zenovija; mirė po 274) – Palmiros (miestas Sirijoje) karalienė (267 *vel* 268 – po 272). Garbaus amžiaus graikų retorius ir filosofas Kasijus Longinas (apie 213–273) buvo pakviestas į Palmiros dvarą ir mokė Dzenobiją graikų kalbos, o vėliau tapo ir jos patarėju. Kai 267 m. buvo nužudytas Dzenobijos vyras karalius Odenatas (apie 220–267), Palmiros valdovu oficialiai tapo mažametis jos sūnus Vabalatas (apie 259 – apie 274), tačiau realiai kaip regentė valdė motina. 272 m. Vabalatui buvo suteiktas augusto (Romos imperatoriaus) titulas, bet netrukus jis pralaimėjo mūšį Romos imperatoriui Aurelianui (*vel* Liucijus Domicijus Aurelianas, apie 214–275) ir kartu su motina buvo paimtas į nelaisvę.

Autorės minimas prancūzų poetas ir literatūros kritikas Antoine Léonardas Thomas (1732–1785) paskelbė studiją *Essai sur le caractère, les mœurs et l'esprit des femmes dans les différents siècles* („Esė apie moterų būdą, moralę ir protą skirtingais amžiais“, Paryžius, 1772). Knyga sulaukė Denis Diderot (1713–1784) atsako – tais pačiais metais jis parašė kūrinį *Essai sur les femmes* („Esė apie moteris“), kuris buvo išspausdintas mėnraštyje *Correspondance littéraire, philosophique et critique* („Literatūrinė, filosofinė ir kritinė korespondencija“). Taigi

Narbutaitė-Jurevičienė tikriausiai bus sumaišiusi Thomas ir Diderot kūrinius. Nors visai įmanu, kad cituodama Thomas kūrinių jo pavadinimą tiesiog sutrumpino – kaip kad tada buvo įprasta.

¹⁹ Šalis Mažonoje Azijoje (nuo XVI a. Turkijos dalis).

²⁰ Tikriausiai turimos galvoje Anglijos karalienė Elžbieta I (1533–1603; karalienė – 1558–1603) ir anglų kilmės Škotijos karalienė Margarita Tudor (1489–1541; karalienė – 1503–1513). Pirmoji padėjo Anglijoje įsitvirtinti Anglikonų Bažnyčiai, dažnai kariavo su Prancūzija, neištekėjo, nes, kaip manoma, vengė galimos situotinio politinės konkurencijos. Antroji po vyro Jokūbo IV (1473–1513) mirties, nepaisant škotų didikų opozicijos, sugebėjo tapti regente ir valdyti vietoje nepilnamečio savo sūnaus Jokūbo V (1512–1542). Priešingai nei Elžbieta I, ištekėjo dar du kartus.

²¹ Prancūzų kilmės Anglijos (1422–1461; 1470–1471) ir Prancūzijos (1422–1453) karaliaus Henriko VI (Prancūziją valdė kaip Henrikas II; 1421–1471) žmona Margarita Anžujietė (apie 1430–1482) dėl silpnos savo vyro sveikatos vyravo valdžioje.

Kai 1431–1433 m. Bretanės kunigaikštį Joną IV (*vel* Jonas Monfortietis; 1295–1345; valdė – 1341–1345) buvo įkalinęs Prancūzijos karalius Pilypas VI (1293–1350; karalius – 1328–1350), jo žmona Joana Flandrietė (*vel* Joana Monfor, apie 1295–1374) sutelkė kariuomenę, kad Henbono miestą apgintų nuo kito pretendento į Bretanės sostą – Karolio Blujiečio (1319–1364). Ne tik sutelkė karius, bet ir pati apsilviko riterio šarvus ir su ginklu rankoje narsiai kovėsi iki pergalingos pabaigos.

Joana Arkietė (apie 1412–1431), arba Orleano mergelė, – šventoji, Prancūzijos nacionalinė didvyrė. 1429 m., vykstant Šimtamečiam karui, kai Anglijos kariuomenė buvo apsiautusi Orleaną, dangiškieji balsai ją paragino padėti Karoliui VII Nugalėtojui (1403–1461; karalius – nuo 1422), kuris dėl vidaus karo ir Anglijos pretenzijų į Prancūzijos sostą negalėjo karūnuotis, nors 1422 m. mirė karalius Karolis VI Pamišėlis (1368–1422; karalius – nuo 1380).

Laskarina Bouboulina (1771–1825) – Graikijos nepriklausomybės karo herojė, kuri savo lėšomis išlaikė nedidelį laivyną ir sukilėlių prieš Turkijos valdžią kariuomenę, finansavo pagrindį. Ypač didelę narsą parodė 1821 m., kai savo pavyzdžiu graikų sukilėlius įkvėpė šturmuoti turkų apgultą Palamidį tvirtovę Nafplijo miesto prieigose.

²² Voltaire'o (tikr. François-Marie Arouet, 1694–1778) bičiulė, prancūzų filologė, klasikinės literatūros žinovė ir vertėja Madame Dacier (Anne Le Fèvre Dacier, 1645–1720). Be kitų antikinių kūrinių, į prancūzų kalbą išvertė Homero *Iliadą* (1699) ir *Odiseją* (1708).

Matematikė, fizikė ir literatė Madame du Châtelet (Gabrielle Émilie Le Tonnelier de Breteuil *vel* Marquise du Châtelet, 1706–1749), Voltaire'o mylimoji. Nuo 1745 m. iki pat mirties į prancūzų kalbą ji vertė Isaaco Newtono (1643–1727) veikalą *Philosophiae naturalis principia mathematica* („Gamtos filosofijos matematiniai pagrindai“, Londonas, 1687). Dalis šio vertimo su Voltaire'o pratarne buvo paskelbtas 1756 m. (visas – 1759). Daug metų tai buvo vienintelis šio kūrinio vertimas į prancūzų kalbą.

Autorė mini ir šveicarų kilmės prancūzų romanistės ir publicistės Madame de Staël (Anne-Louise-Germaine de Staël-Holstein *vel* Madame de Staël, née Necker, 1766–1817) autobiografinį, o kartu ir feministinį romaną *Corinne ou l'Italie* („Korina, arba Italija“, Paryžius, 1807).

²³ Apie Tańską-Hoffmanową žr. p. 156, koment. 4.

²⁴ Apie Gagatkiewicz-Ziemięcką žr. Ten pat.

²⁵ Apie Giedraitytę-Rautenstrauchową žr. Ten pat. Čia minimos dvi ypač populiarios šios literatės kelionių knygos. Žr.: [Rautenstrauchowa] 1839; [Rautenstrauchowa] 1847.

Prozininkė, dramaturgė ir poetė Gabrielė Giunterytė-Puzinienė (Gabriela *vel* Gabryella *vel* Gabriela *vel* Gabrijela Albina *vel* Blanka Gabriela Katarzyna Felicja Günther von Hildesheim *vel* Gabryela z Güntherów von Hildesheim Puzynina, 1815–1869).

Prozininkė, memuaristė Paulina z Lauczów Wilkońska (~1815–1875).

Prozininkė, leidėja ir redaktorė Paulina z Radziejewskich Krakowowa (*vel* Kraków; 1813–1882).

²⁶ Graikų mituose Alkestidė yra karaliaus Admeto žmona, paaukojusi savo gyvybę vyro gyvybei išgelbėti.

Prancūzijos revoliucijos veikėjas Maximilien Robespierre'as (*vel* Maximilien François Marie Isidore de Robespierre, 1758–1794) arba jo brolis prancūzų revoliucionierius Augustinas Robespierre'as (*vel* Augustin Bon Joseph de Robespierre, 1763–1794).

Minima Gabriėlio-Marie-Jeano-Baptiste'o Legouvė (1764–1812) poema *Le mėrite des femmes* („Motėrų nuopelnai“, Paryžius, 1803). Tais pačiais metais kūriny buvo išverstas ir į lenkų kalbą. Vertėjas – leidinio *Dziennik Wileński* („Vilniaus žurnalas“) redaktorius, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pataurinininkis, politikas, švietimo ideologas ir Vilniaus universiteto garbės narys, literatas, istorikas, laisvasis mūrininkas Juozapas *vel* Juozapas Ignacijus Kosakovskis (Józef Ignacy Kossakowski *vel* Korwin-Kossakowski, 1757–1829). Žr. [Legouvė] 1803.

²⁷ Salono liūtėmis vadintos aukštuomenės moterys, turėjusios pretenzijų išsiskirti iš kitų, ypač žėrėti saloniniame gyvenime – ne tik grožiu ir tualetais, bet ir intelektu, sąmoju.